

СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ - ДЕРЖАВНА ЗРАДА

КОНЧУК Наталія Сергіївна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

Работа посвящена исследованию признаков субъекта преступления государственной измены, проанализированы возрастные критерии субъекта преступления, его обязательные и дополнительные признаки.

Ключові слова: державна зрада, злочин, суб'єкт злочину, спеціальний суб'єкт злочину.

Постановка проблеми

Характеристика суб'єкта складу злочину має важливе значення для з'ясування проблем юридичного аналізу складу злочину, оскільки він охоплює ознаки, які містять велику кількість інформації для кваліфікації суспільнонебезпечного діяння. Поняттям суб'єкта злочину охоплюється сукупність ознак, на основі яких фізична особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, підлягає кримінальній відповідальності [1, с. 21]. Як справедливо зазначає О.М. Омельчук, «правильне встановлення ознак суб'єкта злочину важливе з багатьох причин. Це нерідко дає можливість визначити ознаки об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також об'єкта злочину. Справа ще й в тому, що посягання на деякі суспільні відносини можуть бути вчинені лише обмеженим колом осіб» [2, с. 110].

Стан дослідження

У теорії кримінального права питання суб'єкта складу злочину не знайшло свого детального розроблення. Лише окремі аспекти цієї проблеми висвітлювались у працях Г.З. Анашкіна [3], О.Ф. Бантишева, О.В.Шамари [4]. Загалом же, це питання роз-

глядалося дослідниками лише опосередковано, у процесі кримінально-правової характеристики злочинів проти основ національної безпеки або до коментування окремих положень кримінального законодавства України.

Тому основними завданнями цієї статті є з'ясування ознак суб'єкта складу злочину - державна зрада.

Виклад основних положень

Зі змісту ч. 1 ст. 111 КК України, що передбачає відповідальність за державну зраду, випливає, що цей злочин може бути вчинений тільки спеціальним суб'єктом. Про це свідчить аналіз диспозиції статті відповідної норми, де міститься вказівка на додаткову ознаку, яка характеризує суб'єкт посягання (громадянство України).

Щодо першої обов'язкової ознаки загального суб'єкта злочину – фізичної природи, то слід зазначити, що ним може бути лише людина (фізична особа), а не установа чи інша юридична особа. Це положення безпосередньо впливає зі змісту статей (ст. 7-10) КК України. Тобто, визнаючи суб'єктом злочину лише фізичну особу (людину), очевидно, що кримінальне право розглядає злочин як соціальне явище, а тому послідовно проводить лінію, що суб'єктом злочину може бути лише особа, яка має розум і відносну свободу волі [5, с. 258]. Окрім того, як справедливо зазначає О.М.Омельчук, «мислять» за юридичну особу завжди люди. Суб'єктивна ж сторона, яка є обов'язковим елементом усіх складів

злочинів, передбачає психічне ставлення особи до свого діяння та злочинних наслідків, які наступили [2, с. 111].

Однак не слід забувати, що відповідно до Закону України № 314 – VII від 23 травня 2013 р. Загальна частина КК України доповнена новим розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». В основу таких заходів щодо юридичних осіб покладено принцип винної кримінальної відповідальності фізичної особи за вчинення нею посягання, за умови, що вона його вчиняє в інтересах юридичної особи. Однак у переліку таких злочинів, які передбачені розділом XIV-1 Загальної частини КК України, не міститься вказівки на злочин, який регламентує кримінальну відповідальність за державну зраду. Отже, звідси випливає, що державна зрада не може бути вчинена від імені чи в інтересах юридичної особи.

Серед ознак та характеристик фізичної особи необхідно виділити лише ту, що має кримінально-правове значення, а саме громадянство України, оскільки «для вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 111 КК України недостатньо установити, що особа, котра вчинила діяння, передбачене зазначеною нормою КК України, досягла віку з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років), і зробити висновок про її осудність. Для цього необхідно додатково встановити, що винна особа є громадянином України, оскільки тільки громадянин України як спеціальний суб'єкт може підлягати відповідальності за державну зраду» [4, с. 117].

Інститут громадянства регулюється Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року. Так, відповідно до п. 1 ст. 1 цього Закону громадянином України визнається особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України [7]. Перелік осіб, які мають належність до громадянства України передбачений у ст. 3 цього Закону, а саме: усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України; особи, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» проживали в Україні

і не були громадянами інших держав; особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року; особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України. Слід зазначити, що підстави набуття громадянства України для визнання особи суб'єктом злочину державна зрада значення не мають.

Законодавство України не визнає подвійного громадянства. Зокрема, у ст. 2 вищезазаного Закону закріплений принцип єдиного громадянства, який зводиться до того, що якщо громадянин України набув громадянство іншої держави, то у правових відносинах із Україною він визнається лише її громадянином. Водночас, добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття, є підставою для втрати українського (ч. 1 ст. 19). Однак цю норму складно застосовувати, зважаючи на відсутність механізму підтвердження отримання іноземного громадянства, оскільки нерідко мають місце випадки, коли інша держава не визнає своїм обов'язком повідомляти Україну про надання свого громадянства тій чи іншій особі. У кримінально-правовій літературі з цього приводу вказується, що «якщо під час провадження у справі буде встановлено, що особа, яка обвинувачується у державній зраді, має, крім українського, ще й громадянство іншої держави, слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства виключає її з числа громадян України» [8, с. 58]. У такому випадку вчинені особою шпигунські дії пропонують кваліфікувати за ст. 114 КК України, а діяння, вчинені нею в інших формах державної зради, – за відповідними статтями Особливої частини КК України [8, с. 58].

З такою позицією погодитись важко, оскільки наявність громадянства іншої держави не означає, що особа автоматично втрачає громадянство України, оскільки існує відповідна процедура припинення громадянства України. Так, у відповідності до ст. 87 «Положення про Комісію при Президентові України з питань громадянства» від 27 березня 2001 року №215 (в редакції Указу Президента України від 27 червня 2006 року-

№ 588/2006) для припинення громадянства України внаслідок його втрати органи міграційної служби, дипломатичні представництва або консульські установи України готують і подають відповідні документи: подання про втрату громадянства України; документ, що підтверджує перебування особи в громадянстві України; документ, що підтверджує добровільне набуття громадянством України громадянства іншої держави, разом із документом, який підтверджує, що на момент такого набуття громадянин України досяг повноліття; документ, що підтверджує, що громадянин України внаслідок втрати громадянства України не стане особою без громадянства [9]. Дипломатичне представництво чи консульська установа України, до якої подано документи щодо виходу особи з громадянства України, перевіряє відповідність оформлення поданих документів вимогам законодавства України та підтвердження ними виконання умов прийняття до громадянства України або виходу з громадянства України (ст. 106). Якщо документи оформлені належним чином, дипломатичне представництво чи консульська установа України готує висновок про можливість задоволення клопотання заявника і не пізніше як у місячний строк з дня надходження документів надсилає цей висновок разом із поданими документами до Міністерства закордонних справ України (ст. 106), а ті, у свою чергу, – до Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України (ст. 107). В подальшому відповідні документи передають до Комісії при Президентові України з питань громадянства (п. 4 ст. 107). На цьому не закінчується процедура втрати громадянства України на підставі набуття громадянства іншої держави. Рішення про припинення громадянства ухвалює Президент України, про що видає відповідний Указ (ст. 113). Відповідно, датою припинення громадянства є дата видання відповідного Указу.

Таким чином, громадянин України, щодо якого оформлюють припинення громадянства, до видання указу Президента України про припинення громадянства України, користується всім обсягом прав, які притаманні передовсім громадянам України (наприклад, участь у безпосередньому народовлад-

ді, здійсненні державної влади і місцевого самоврядування тощо). Такий громадянин перебуває під суверенітетом держави, яка має його захищати. У свою чергу, держава може вимагати від громадянина виконання певних обов'язків. За таких умов, вчинення вказаним громадянином суспільнонебезпечного діяння, яке містить ознаки державної зради, повинно отримати кримінально-правову оцінку за ст. 111 КК України.

Наступною ознакою загального суб'єкта є встановлення законом віку з досягненням якого може наступати кримінальна відповідальність. За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України). Однак законом за низку злочинів, вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 22 КК України, встановлена і нижча вікова межа, з якої може наставати кримінальна відповідальність – 14 років. Цей вік є так званим зниженим віком, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Встановлення кримінальної відповідальності з 14 років за окремі злочини має бути соціально та кримінологічно обґрунтованим. При цьому необхідно враховувати низку чинників:

- ступінь фізичного і психічного розвитку, соціально-психологічні особливості (інтелектуальні, вольові, емоційні) людини, здатність суб'єкта під час вчинення злочину усвідомлювати його фактичний характер і суспільну небезпечність;

- кримінологічні показники (тяжкість вчинення злочину, поширеність діянь цього виду серед осіб певного віку);

- принципи кримінально-правової політики (доцільність встановлення кримінально-правової заборони) [10, с. 35].

Видається, що вчинення державної зради не є характерним для осіб віком від 14 до 16 років. Це пов'язано з тим, що для вчинення цього злочину винна особа, як правило, повинна мати певний життєвий досвід, спеціальну підготовку, якщо це є військово-службовець, відповідну освіту, посаду (якщо суб'єктом державної зради виступає службова особа). Якщо навіть припустити, що особа до 16 років змогла б вчинити такий злочин, суперечливою вважаємо можливість усвідом-

лення нею об'єктивної сторони злочину та протиправності своїх дій, зокрема, усвідомлення, що своїми діями заподіює шкоду національній безпеці України у різних її сферах. Також це підтверджується тим, що особа у віці 14 років не може належним чином встановити ворога або ж сприйняти ситуацію яка існує в державі як дійсну. Державна зрада однозначно не належить до таких злочинів. У віці 14-15 років особа в силу недостатнього розвитку інтелектуальної сфери психіки ще не здатна усвідомлювати всієї складності змісту державної зради. Для прикладу, якщо така особа й випадково знайшла секретні документи, то вона не усвідомлюватиме, що їх розголошення чи передача може завдати шкоди національній безпеці. Окрім того, для передачі таких відомостей ворожій стороні, необхідно спершу з нею встановити контакт, що, видається, є не під силу особі у віці 14-15 років. Ступінь суспільної небезпеки державної зради є високим, але головною підставою визначення віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність, слід вважати не лише тяжкість вчиненого, а «здатність особи усвідомлювати вчинене нею суспільно небезпечне, протиправне діяння та відповідно до цього свідомо діяти всупереч кримінально-правовій забороні» [11, с. 247]. Не будемо заперечувати також того, що судовій практиці не відомі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду осіб 16-17 річного віку.

Однак це не виключає можливості вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст. 111 КК України такими особами, оскільки введення нових методів навчання, наскрізне проникнення книг, кіно, радіо, телебачення інтенсифікує розумовий розвиток людей, прискорює процес переходу від дитинства до юності і становлення особистості [12, с. 38]. Тому встановлення віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за державну зраду з 16 років, є цілком обґрунтованим кроком законодавця.

Законодавець, вказавши у диспозиції статті на додаткову ознаку суб'єкта (наявність громадянства України), засвідчує, що державну зраду може вчинити фактично кожна особа, яка наділена загальними ознаками суб'єкта злочину, починаючи від Президента

України і закінчуючи пересічним жителем. Однак, видається, що «згуртовувати в одну купу» всіх суб'єктів і при цьому не виокремлювати одні від інших, є неприйнятним. Для прикладу, які наслідки для національної безпеки матиме вчинення державної зради студентом у формі надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (схиляння інших осіб до вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України) та перехід військовослужбовця на бік ворога в умовах воєнного стану. Хоча в обох випадках має місце державна зрада, однак, видається, що в другому випадку, шкода, яка може бути заподіяна або спричинена злочиним, є значно більшою. Це пов'язано з тим, що військовослужбовець володіє сучасними зразками бойової техніки і озброєння. Його високий рівень фізичної тренуваності, обізнаність у воєнній справі може неабияк допомогти супротивнику у боротьбі проти України. У випадку переходу на бік ворога в умовах воєнного стану така особа «розкриє всі сильні та слабкі місця» української сторони з приводу кількості військ, їх бойової готовності, дислокації військ тощо. Внаслідок такої «допомоги» може бути завдана непоправна шкода національній безпеці України. Окрім того, аналіз судової практики засвідчує, що державну зраду, як правило, вчиняють лише військовослужбовці. За таких умов, видається, законотворцю необхідно виокремити цю категорію суб'єктів та встановити відповідальність військовослужбовців за вчинення державної зради у кваліфікованому складі злочину.

Вік особи, яка вчинила злочин, найтісніше пов'язаний з іншою ознакою суб'єкта злочину – осудністю. Вони доповнюють та взаємно обумовлюють одна одну в складі злочину і виступають обов'язковою передумовою для визначення вини, а відтак і кримінальної відповідальності [13, с. 104]. За КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19). Із чинного кримінального законодавства випливають два критерії осудності: юридичний (здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчинених дій (бездіяльності) та

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена дослідженню ознак суб'єкта злочину державна зрада, проаналізовано вікові критерії суб'єкта злочину, його обов'язкові та додаткові ознаки.

SUMMARY

The work is devoted to research of the signs of the subject of crime high treason. The age criteria of the subject of crime, its obligatory and additional features are analyzed and their content is disclosed.

їх наслідків, а також керувати своїми діями (бездіяльністю) і медичний (характеризує психічний стан (здоров'я) особи під час вчинення нею злочину) [14, с.130].

Поняття стану неосудності введено законодавцем у ч. 2 ст. 19 КК України. У ній зазначено, що неосудною визнається особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недомумства або іншого хворобливого стану психіки. У цьому випадку неможливим є притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка порушила кримінально-правову заборону, оскільки вона не буде вважатися суб'єктом злочину.

Література

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса : Юрид. л-ра, 2000. Ч. 2. – 2000. – 412 с.

2. Омельчук О. М. Кримінально-правова характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України / О.М.Омельчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – № 2. – 2003. – С. 110-115.

3. Анашкин Г. З. Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г.З. Анашкин. – М.: Юрид. лит. – 1964. – 230 с.

4. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф.Бантисhev, О.В.Шамара. – [3-е вид., перероб. та доп.]. – К. : 2014. – 198 с.

5. Курс уголовного права. Общая часть. – Т. 1 : Учение о преступлении / [под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой]. – М. : Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1999. – 592 с.

6. Омельчук О. М. Кримінально-правова характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України / О.М.Омельчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – № 2. – 2003. – С. 110-115.

7. Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

8. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Т. 1 – Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012 р. – 780 с.

9. Положення про Комісію при Президентові України з питань громадянства» від 27 березня 2001 року №215 (в редакції Указу Президента України від 27 червня 2006 року № 588/2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/215/2001/page4>

10. Нуково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.Д. Шапченко та ін.]; за заг. ред. С.С. Яценка. – [4-те вид., перероб. та доп.]. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

11. Емельянов В.П. Терроризм – как явление и как состав преступления / В. П. Емельянов. – Харьков: Право, 1999. – 272 с.

12. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение, его субъекты и пределы / В.Н. Кудрявцев, Н.С. Малейн // Правоведение. – 1980. – № 3. – С. 31-40.

13. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ – 2009. – 223 с.

14. Лень В.В. До питання, пов'язаного з осудністю / В.В. Лень // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 1998. – Вип. 2 (4). – С. 129-132.